

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАДИМА ГЕТЬМАНА»**

ПОГОРІЛА ЛІДІЯ МИХАЙЛІВНА

УДК 330.567.22 (043.3)

ВІДНОСИНИ СПОЖИВАННЯ В ЕКОНОМІЧНІЙ СИСТЕМІ

Спеціальність 08.00.01 – Економічна теорія та історія економічної думки

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі політичної економії ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» Міністерства освіти і науки України, м. Київ.

Науковий керівник

доктор економічних наук, професор
Кириленко Володимир Іванович,
ДВНЗ «Київський національний
економічний університет
імені Вадима Гетьмана»,
завідувач кафедри політичної економії

Офіційні опоненти:

доктор економічних наук, професор
Тютюнникова Світлана Володимирівна,
Харківський національний університет
імені В. Н. Каразіна,
професор кафедри економічної теорії та
економічних методів управління

кандидат економічних наук, доцент
Станкевич Юлія Юріївна,
Одеська державна академія будівництва та
архітектури,
доцент кафедри маркетингу

Захист відбудеться «20» жовтня 2016 р. о «14» годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.006.01 в ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» за адресою: 03680, м. Київ, проспект Перемоги, 54/1, ауд. 203.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» за адресою: 03113, м. Київ, вул. Дегтярівська, 49 Г, ауд. 601.

Автореферат розісланий «20» вересня 2016 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор економічних наук,
доцент**

Л. М. Ємельяненко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Ключовою метою функціонування економічної системи є задоволення індивідуальних потреб, адже сучасний індивід не може існувати без багатогранної, багатoeлементної за змістом системи споживання. Найважливішою особливістю споживання є те, що воно вже для багатьох людей виходить за межі придбання найнеобхідніших для життя економічних благ. Індивід не живе заради того, щоб споживати, сенс і мета життя набагато глибші і полягають у різнобічному, цілісному і гармонійному розвитку особистості, у збагаченні її фізичного, інтелектуального та духовного потенціалів.

На рубежі XX – XXI ст. інформаційно-комунікаційна революція обумовила і продовжує визначати глибинні зміни у всіх фазах економічного відтворення. Індивідуальне споживання нині все тісніше пов'язане з соціальною, культурною і екологічною сферами. На сьогодні аналіз феномена індивідуального споживання стає надзвичайно важливим, тому що саме в ньому знаходиться джерело багатьох глобальних проблем сучасності. Відповідно, актуалізується вирішення таких суспільних проблем, як погіршення екологічної ситуації, неефективне і надмірне використання природних ресурсів, марнотратство, що особливо притаманне сучасній споживацькій культурі.

Вказані системні проблеми взаємопов'язані, що значно ускладнює їхнє розв'язання. Необхідними є пошук і розробка нових шляхів для вирішення цих складних питань сучасності, які б не просто забезпечували безпеку навколишнього середовища, а й також зумовлювали б зміну культурних цінностей в суспільстві у напрямі їхньої трансформації із суто споживацьких в соціально відповідальні. Радикальні перетворення, які відбуваються в сучасному постіндустріальному соціально-економічному просторі, потребують ґрунтовного наукового дослідження, особливо в частині трансформацій індивідуального споживання на різних рівнях господарювання і життєдіяльності.

Фундаментальні теоретичні та емпіричні дослідження індивідуального споживання відображені у працях таких зарубіжних учених, як З. Бауман, Ж. Бодрійяр, Л. Вальрас, М. Вебер, Т. Веблен, Ф. Вебстер, Н. Деленер, У. Джевонс, Г. Зіммель, Г. Екхардт, Р. Каруана, Дж. Катона, Дж. М. Кейнс, К. Маркс, А. Маршалл, К. Менгер, В. Парето, У. Ростоу, А. Сміт, П. Стірнс та інших. Про масштабність вивчення проблем індивідуального споживання в економічній науці свідчать активні дослідження у цій сфері лауреатів Нобелівської премії з економіки, таких як М. Фрідмен – розробка гіпотези перманентного доходу (1976); Ф. Модільяні – створення концепції життєвого циклу (1985); М. Алле – обґрунтування боргової політики збільшення споживання і суспільного добробуту (1988); Г. Беккер – дослідження поведінки людини і розробка теорії людського капіталу (1992); А. Сен – внесок в економіку добробуту і боротьбу з бідністю (1998); Дж. Хекман і Д. Макфадден – дослідження споживчої поведінки індивідів і домогосподарств (2000); Д. Канеман і В. Сміт – ухвалення рішень в умовах невизначеності і теорія перспектив (2002); П. Даймонд, Д. Мортенсен, К. Піссарідес – розробка теорії цінового пошуку і підбору, вивчення ринків з моделями

«тертя» (2010). У 2015 р. почесну Нобелівську відзнаку отримав англо-американський економіст А. Дітон за аналітичні дослідження в сфері споживання, бідності і добробуту. Економісти прогнозують, що теорія споживання в ХХІ ст. стане основою для визначення економічної і соціальної політики держави.

Різні аспекти індивідуального споживання досліджуються в працях українських учених – Д. Богині, В. Гейця, Е. Лібанової, В. Мандибури, В. Новікова, М. Соколик, Ю. Станкевич, В. Тарасенка, С. Тютюнникової, О. Шафалюка, а також російських – О. Овруцького, В. Радаєва, Н. Рімашевської та багатьох інших.

Незважаючи на значну кількість напрацювань у дослідженні індивідуального споживання, а також у сфері аналізу його функцій і змісту, поки що відсутні глибокі комплексні розробки цієї наукової проблеми стосовно транзитивної економічної системи. Водночас актуалізується необхідність дослідження нових тенденцій та особливостей формування якісно нової домінанти соціально-економічних відносин індивідуального споживання за умов глобалізації, що й обумовило вибір автором теми дисертаційної роботи, її мету та основні завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт кафедри політичної економії ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» за темами: «Соціалізація системно-економічної трансформації в Україні» (номер державної реєстрації 0106U001803), у межах якої особисто автором визначено проблеми трансформації моделей індивідуального споживання і досліджено вплив глобалізації на поширення споживацтва; «Еволюція підприємництва у трансформаційній економіці» (номер державної реєстрації 0112U002959), в якій автором обґрунтовано ключові фактори соціально відповідального споживання, їх структура і основні функціональні характеристики.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертації є поглиблення теоретико-методологічних засад дослідження змін, тенденцій і особливостей трансформації соціально-економічного змісту індивідуального споживання в економічній системі та обґрунтування стратегічних пріоритетів його регулювання і стимулювання. Відповідно до визначеної мети у роботі поставлено та вирішено такі завдання:

- поглибити концептуальні підходи до дослідження індивідуального споживання;
- розкрити методологічні основи соціально-економічного аналізу змісту споживання;
- дати характеристику відносин індивідуального споживання в економічній системі;
- обґрунтувати становлення моделей індивідуального споживання в сучасній ринковій економіці;
- визначити особливості індивідуального споживання в умовах глобалізаційно-інформаційної трансформації економічної системи;
- систематизувати ключові фактори соціально відповідального споживання;
- проаналізувати сучасний стан і напрями розвитку індивідуального споживання в Україні;
- дослідити трансформацію моделей індивідуального споживання в Україні;

- обґрунтувати напрями стратегічних пріоритетів державного регулювання і стимулювання індивідуального споживання.

Об'єктом дослідження є процес споживання в динамічно змінюваній економічній системі.

Предметом дослідження є соціально-економічні відносини, які виникають з приводу індивідуального споживання товарів і послуг на етапі ринкової трансформації.

Методи дослідження. Методологічною базою проведеного дослідження відносин індивідуального споживання в економічній системі є міждисциплінарний підхід, який базується на теоретичних і практичних положеннях наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених, тому у дисертаційному дослідженні використанні праці із суміжних з економічною теорією наук – соціології, історії економічної думки, маркетингу тощо.

Вирішення завдань, поставлених у дисертації, здійснено на основі використання таких загальнометодологічних методів: діалектичного (для вивчення теоретико-методологічних підходів до індивідуального споживання); порівняльного (для історичного аналізу економічних поглядів на відносини індивідуального споживання, а також для порівняння індивідуального споживання в Україні в різні історичні періоди). Також були використані спеціальні методи, а саме: аналізу і синтезу (для теоретичних узагальнень різних підходів до індивідуального споживання); абстрактно-теоретичний (для здійснення теоретичних узагальнень і формулювання висновків); системний (для формулювання комплексної концепції індивідуального споживання та визначення його трансформаційного характеру); економіко-статистичний (для систематизації та оцінки моделей споживання в Україні); типологізації (для розмежування різних видів споживання).

Інформаційною базою дослідження стали законодавчі та нормативні акти України, дані і матеріали Державної служби статистики України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Національного банку України, наукові монографії та статті вітчизняних і зарубіжних економістів із проблем індивідуального споживання, його впливу на відтворення людського потенціалу, результати науково-дослідних розробок, матеріали наукових і науково-практичних конференцій, результати наукових досліджень Українського центру економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова, Інституту соціології НАН України, міжнародної дослідної компанії «Nielsen Holdings N.V.», матеріали періодичних видань та інші джерела.

Наукова новизна одержаних результатів. У процесі проведеного дослідження отримано результати, які змістовно характеризуються науковою новизною і полягають у тому, що в дисертації:

вперше:

– обґрунтовано цілісну теоретичну модель соціально відповідального споживання, яка охоплює зелене, етичне, стале, раціональне, обмежене споживання, пов'язує в єдиний структурно-логічний комплекс характерні форми прояву соціально відповідального споживання (раціональність, етичність, самообмеженість, екологічність, сталість), визначає відповідні об'єкти (споживчі блага, яким властивий атрибут соціальної відповідальності). Запропонована модель спрямована

на формування соціально активного типу споживача, якому притаманне раціональне споживання з чітким мотивом відповідальності перед майбутніми поколіннями;

удосконалено:

– систему критеріїв класифікації індивідуального споживання за видом, типом, формою, характерними ознаками та показниками споживання, що дало можливість змістовно розмежувати і специфікувати категоріальний апарат відносин індивідуального споживання через виділення таких базових понять, як «принцип споживання», «споживча сила», «спосіб споживання», «споживча діяльність», «поведінка споживача», «сфера споживання», «зразок і споживча ситуація», «стандарт споживання», які в свою чергу детермінуються «засобами та ресурсами споживання»;

– методологічні підходи до обґрунтування стратегічних пріоритетів регулювання і стимулювання індивідуального споживання в Україні, які передбачають комбінування наявних конкурентних переваг вітчизняної економіки, реалізацію стратегії інноваційного прориву і на цій основі, за належної системної підтримки держави, – забезпечення прогресивних зрушень у пропорціях суспільного відтворення на користь споживання, створення необхідних умов для добросовісної конкуренції на споживчих ринках, елімінування негативних проявів ринку задля підтримки купівельної спроможності споживача і стимулювання соціально відповідального споживання;

– трактування конструктивістської моделі індивідуального споживання, яка впливає з якісної ринкової трансформації національної економіки і враховує внутрішні та зовнішні умови її розвитку, специфіку соціально-економічного устрою України з орієнтацією на забезпечення високого рівня та якості життя населення і формування представницького середнього класу;

набули подальшого розвитку:

– теоретико-методологічні засади дослідження відносин індивідуального споживання, що дало можливість виокремити основні підходи до визначення цієї категорії за соціально-психологічним, соціально-філософським і соціокультурним напрямками. На цій основі розроблено авторську концепцію інтегрального поєднання ключових атрибутів споживача у цілісну форму соціально відповідального суб'єкта відносин індивідуального споживання, який консолідує в єдину особистісну мотиваційну систему соціальний та екологічний пріоритети;

– концептуалізація ключових детермінант індивідуального споживання в Україні, які пов'язані з високим рівнем витрат на продукти харчування в переважній частині населення (детермінуючий фактор – бідність), недостатньою представленістю середнього класу в країні як генератора купівельної спроможності (детермінуючі фактори – недосконала структура соціально-економічної системи суспільства, низький рівень економічного розвитку країни), з неефективною державною політикою у сфері розподілу і перерозподілу національного доходу (детермінуючі фактори – високий рівень корупції, олігархізація економіки, волатильність внутрішнього і зовнішнього економічного середовищ, відсутність цілісної системи державних пріоритетів соціально-економічного розвитку);

– типологізація моделей індивідуального споживання за основними етапами суспільно-економічного розвитку України: 1990-ті роки – максимальна мобілізація

захисних можливостей і механізмів домогосподарств задля свого виживання в умовах системної кризи; 2001-2010 роки – формування суспільства споживання під впливом глобалізації та в умовах лібералізації й експансії фінансово-кредитних ринків в Україні з одночасним нарощенням потенціалу сталого споживання; з кінця 2010-го року – споживча дезорієнтація, яка визначається руйнуванням усталених за попередній період моделей споживання і поступовим поверненням все більшої кількості населення до моделі виживання, під впливом негативних явищ, що тривають в економіці України та за умов нестабільності зовнішнього політико-економічного середовища.

Практичне значення одержаних результатів. Методологічні рішення і теоретичні висновки, аргументовані в дисертації, спрямовані на обґрунтування умов послідовного формування соціально відповідального споживання та систематизацію сучасних наукових напрямів мультидисциплінарного дослідження феномена споживання.

Практична значущість роботи полягає у розробці рекомендацій стосовно формування культури соціально відповідального споживання, прагнення до духовного, гармонійного, різнобічного розвитку людини. Пропозиції автора спрямовані на розробку і вдосконалення механізмів досягнення гідного рівня та якості життя населення, підвищення стійкості індивідуального і суспільного добробуту та обґрунтування необхідності модернізації соціальної політики, зростання ефективності державного регулювання споживчої сфери.

Наукові результати дисертаційного дослідження є актуальними і прийнятими до використання Міністерством економічного розвитку і торгівлі України при підготовці програмних і прогнозних документів економічного та соціального розвитку України і розробленні заходів із вдосконалення державної економічної політики (довідка № 3003-06/21005-07 від 30.06.2015). Науково-методичні матеріали, висновки і пропозиції, розроблені та сформульовані в роботі, використані в ході реалізації науково-дослідної теми Науково-дослідного економічного інституту Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, зокрема, було використано підходи до обґрунтування стратегічних пріоритетів регулювання і стимулювання індивідуального споживання в Україні (довідка № 1/160 від 30.06.2015). Результати наукових досліджень було взято до уваги аграрним холдингом «Ukrlandfarmind PLC» для розробки стратегії та механізму реалізації екологічної політики (довідка № 76 від 17.06.2015). Окремі наукові рекомендації дисертаційного дослідження були використані у ході виконання науково-дослідної теми Інституту соціальної роботи та управління Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, зокрема у частині прогнозування споживання матеріальних благ (довідка № 237/15 від 26.06.2015). Результати досліджень та пропозиції автора були враховані в діяльності Українського союзу промисловців і підприємців для уточнення цілей і механізмів реалізації соціальної відповідальності бізнесу (довідка від 25.06.2015). Наукові результати використовуються у навчальному процесі кафедри політичної економії ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана» у процесі розробки і викладання студентам лекцій із курсу «Основи економічної науки» (довідка від 21.04.2015).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є результатом власних досліджень автора. Сформульовані наукові положення, висновки та рекомендації, які винесено на захист, одержані особисто автором і є його самостійним науковим доробком. Із наукових публікацій, що видані у співавторстві, використані лише ті ідеї і положення, які є результатом досліджень автора.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні положення і практичні результати дисертаційної роботи доповідались та обговорювались на міжнародних науково-практичних конференціях, а саме: на Міжнародній науково-практичній конференції «Теория и практика экономики и предпринимательства» (м. Сімферополь, 10-12 травня 2007 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальные проблемы научных исследований» (м. Дніпропетровськ, 15-30 червня 2007 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Динамика исследования» (м. Софія, 16-31 липня 2008 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Модернизация экономических систем: опыт и перспективы» (м. Махачкала, 22-23 травня 2014 р.).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 11 наукових праць загальним обсягом 3,0 д.а., з них 5 статей – у наукових фахових виданнях, 1 – у науковому фаховому виданні України, яке зареєстроване в міжнародних наукометричних базах, 1 – у зарубіжному виданні та 4 – в інших виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації становить 185 сторінок друкованого тексту. Робота містить 5 рисунків на 3 сторінках, 8 таблиць на 11 сторінках. Список використаних джерел налічує 245 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми дисертації, сформульовано мету та основні завдання дослідження, його об'єкт, предмет і методи дослідження, визначено наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, відображено апробацію розроблених рекомендацій.

У **розділі 1 «Теоретико-методологічні засади дослідження відносин індивідуального споживання в економічній системі»** поглиблено концептуальні підходи до дослідження індивідуального споживання, розкрито методологічні основи соціально-економічного аналізу змісту споживання, визначено роль і місце відносин індивідуального споживання в економічній системі.

Проведені автором теоретичний аналіз, узагальнення і структуризація основних концепцій індивідуального споживання засвідчують, що на сьогодні формуються окремі сфери дослідження цього поняття і методи його вивчення, запозичені з таких галузей знань, як філософія, соціологія, психологія, екологія, демографія, культура, історія, антропологія, що вказує на формування цілісного міждисциплінарного підходу до даної наукової проблеми.

На основі загальнотеоретичного аналізу базових понять, які відображають найбільш значущі сторони споживання, доведено можливість комплексно характеризувати і поглибити розуміння цього феномена. До базових категорій, які

розкривають внутрішню природу індивідуального споживання, віднесено такі: «принцип споживання», «споживча сила», «спосіб споживання», «споживча діяльність», «поведінка споживача», «сфера споживання», «зразок і споживча ситуація», «стандарт споживання», «засоби та ресурси споживання». Ключовими характеристиками основних структурних компонентів споживання у контексті їхнього місця і ролі в економічній системі суспільства визначено змістове розмежування та специфікація категоріального апарату відносин індивідуального споживання.

У результаті аналізу основних концепцій відносин індивідуального споживання розкрито їх сутність, природу і місце в системі економічних відносин та встановлено, що дослідники характеризують ці відносини, як: 1) надбудову над виробничими відносинами і висхідний етап суспільної життєдіяльності, коли люди організовуються для продукування засобів задоволення потреб; 2) оціночну спроможність (здатність) суб'єктів споживання, яка є основною характеристикою встановлення зв'язку між відносинами індивідуального споживання і безпосередньо поведінкою споживача.

Обґрунтовано, що теоретико-методологічною моделлю, яка об'єднує в єдину структуру відносини індивідуального споживання, є інтегрована взаємодія виробника, домогосподарства, держави та інших суспільних інститутів. Процес споживання в цій моделі, у соціально-економічному, культурному, фізіологічному сенсі, виступає частиною цілісної системи відносин, яку складають відносини індивідуального споживання, що включає об'єкт і суб'єкт процесу споживання. В основі цього процесу споживання лежать економічні відносини між суб'єктами з приводу об'єктів (споживчих благ), якими можуть бути як матеріальні блага і послуги, так й інформація, духовні та соціальні цінності, здібності людини. Формами прояву відносин індивідуального споживання визначено споживчий попит і споживчу поведінку, які реалізуються через моделі індивідуального споживання та їх трансформацію.

У розділі 2 «Індивідуальне споживання в сучасній економічній системі та його структурно-функціональні виміри» проаналізовано процес становлення моделей індивідуального споживання в сучасній ринковій економіці, визначено особливості індивідуального споживання в умовах глобалізаційно-інформаційної трансформації економічної системи, систематизовано ключові фактори соціально відповідального споживання.

У дисертації автором обґрунтовано еволюційний характер становлення моделей індивідуального споживання в сучасній ринковій економіці. Виявлено, що індивідуальне споживання в процесі еволюційного розвитку змінює свою форму. Трактуювання в ранніх економічних концепціях споживання, яке перебуває у тісному взаємозв'язку з виробництвом, необхідно розглядати саме таким, що відривається від виробництва і відбувається їх відчуження одне від одного, на базі якого виникає тиск деформованих потреб і реклами на споживання. Формується певний спосіб життя, який в літературі отримав назву «споживацтво». Це досить складне соціально-економічне явище, яке властиве практично всім прошаркам населення та існує незалежно від характеру розподілу ресурсів індивідуального споживання.

Процес формування суспільства споживання представлено як специфічний етап розвитку ринкової економіки. З позицій авторської аргументації, споживацтво – це домінуюча модель індивідуального споживання в ринковій економіці, що проявляється у споживанні товарів і послуг як символів успіху, престижу, руху вгору по «соціальній драбині». Розкрито причини і мотиви споживацтва, методи його стимулювання, форми і соціальні аспекти.

Акцентовано увагу на тому, що за умов глобалізаційно-інформаційної трансформації економічної системи відбувається процес глобалізації споживання, який полягає в інтернаціоналізації неформальних інститутів (звичаїв, правил повсякденної поведінки) і зумовлює певну стандартизацію відносин індивідуального споживання та психоемоційного сприйняття населенням ідеальних стандартів життя.

На основі теоретико-аналітичного узагальнення особливостей процесу глобалізації розроблено концептуальну модель механізму глобалізації індивідуального споживання, яка включає такі основні стійкі структурні елементи: економічні передумови глобалізації індивідуального споживання (міжнародний поділ праці, розбудова глобальних ринків, інтернаціоналізація виробництва і виробничих відносин, інтернаціоналізація капіталу, інтеграція національних економік, становлення інформаційного суспільства); ключові фактори прямого/зворотного впливу (посилення інноваційно-виробничої активності ТНК, створення світової мережі телекомунікаційного зв'язку, глобальний маркетинг, глобальна реклама, глобальні товари і послуги, інтернаціоналізація, уніфікація, стандартизація запитів і переваг споживачів); фактори, що стримують глобалізацію споживання (споживчий етноцентризм, антиконс'юмеризм); результати і наслідки формування процесу глобалізації індивідуального споживання.

Розкрито характерні риси зміни відносин індивідуального споживання в умовах глобалізаційно-інформаційної трансформації економічної системи та особливості формування нових типів споживачів. Сучасні інформаційні технології прискорюють переміщення інформації у глобальних масштабах і сприяють розширенню асортименту товарів та послуг, які пропонуються споживачам з усього світу та зумовлюють суттєві модифікації в індивідуальному споживанні, зміну його форми і структури, а саме – віртуалізацію споживання, що представляє собою процес задоволення потреб за допомогою електронних засобів переказу коштів. У новому мережевому суспільстві споживачі залучаються до виробничого процесу, тобто їх знання, інформація і міркування враховуються під час визначення технічних характеристик продукції. Ідеї споживачів, інформація і технології стають частиною виробництва і втілюються в кінцевому його продукті.

У результаті аналізу концепцій, наукових підходів вітчизняних і зарубіжних учених до розмежування ключових соціальних характеристик відносин індивідуального споживання систематизовано фактори соціально відповідального споживання. Обґрунтовано висновок, що нині сформувався два головні його аспекти: екологічний, який полягає у відмові купувати товари, виробництво котрих негативно впливає на довкілля, і безпосередньо соціальний, який полягає у відмові купувати товари компаній, які здійснюють негативний вплив на суспільний добробут. Важливими визначено підходи дослідників, які виокремлюють етичний

вимір, що полягає у свідомому і навмисному виборі на користь соціально відповідального споживання на основі особистих і моральних переконань, а також раціональний вимір, який полягає у добровільному скороченні рівня індивідуального споживання.

З метою ідентифікації та обґрунтування відносно сталих характеристик соціально відповідального споживання автором розроблено концептуальну модель, яка враховує його сучасну типологізацію в частині соціального аспекту та має власні структурні особливості, а саме – охоплює споживання зелене (органічне), етичне, стале, раціональне та обмежене (рис. 1).

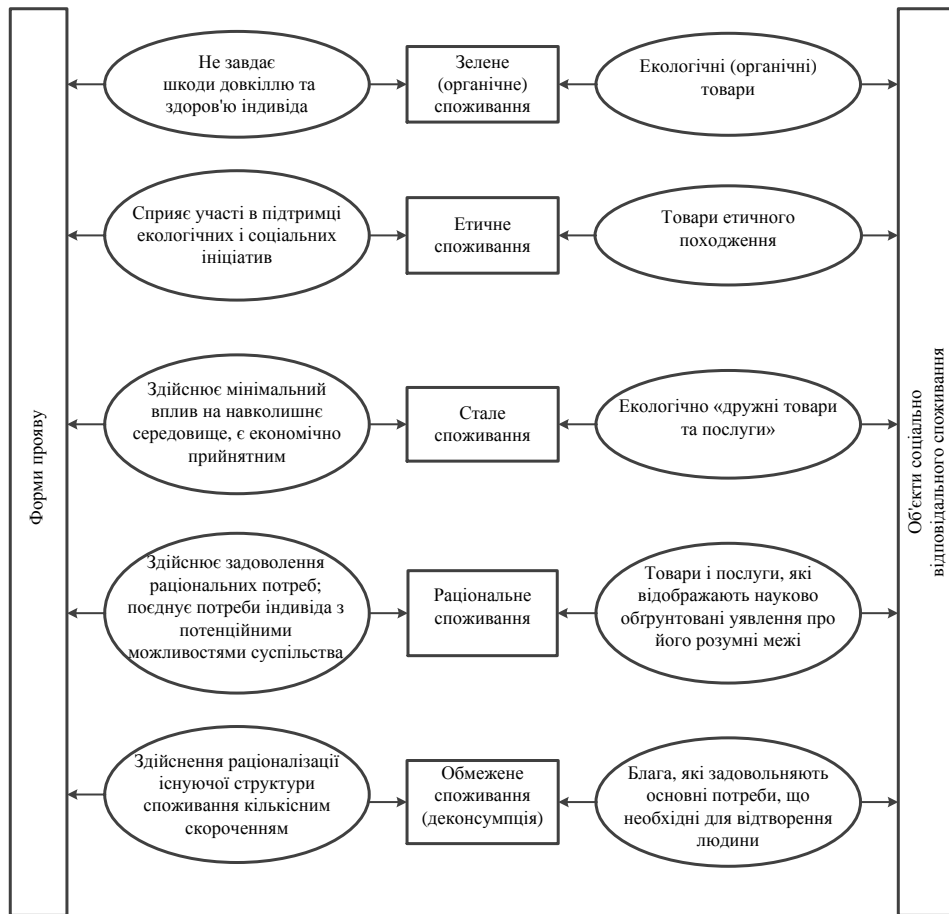

Рис. 1. Модель соціально відповідального споживання
Джерело: складено автором.

У розділі 3 «Трансформація індивідуального споживання в Україні» досліджено сучасний стан і напрями розвитку індивідуального споживання в Україні, виділено моделі індивідуального споживання у вітчизняній економіці та обґрунтовано стратегічні пріоритети регулювання і стимулювання індивідуального споживання в Україні.

На основі аналізу сучасного стану і напрямів розвитку індивідуального споживання в Україні виявлено його різновекторні тенденції: вплив глобалізації на українських споживачів та появу якісно нових форм споживання; падіння кількісних

і якісних параметрів індивідуального споживання для переважної більшості населення країни; посилення тенденції до диференціації в індивідуальному споживанні; переважання імпорتنих споживчих товарів у структурі їх загального продажу. Аргументовано висновок, що за умови низьких реальних доходів населення на перший план вимушено виходить потреба у найбільш необхідних продуктах харчування. Витрати на непродовольчі товари і послуги носять залишковий характер, за винятком обов'язкових послуг, що свідчить про бідність населення, низький рівень споживчих витрат на послуги, які поліпшують якість людського потенціалу (охорона здоров'я, освіта, культура тощо). Обґрунтовано, що обмежені споживчі можливості населення України є наслідком довготривалого економічного занепаду в державі.

Характерною ознакою сучасних тенденцій зміни індивідуального споживання визначено появу і розповсюдження в Україні сталого, екологічного споживання, споживання продукції національного виробництва, одним із аспектів якого є бойкот українськими споживачами російських товарів і послуг.

У результаті аналізу трансформації індивідуального споживання встановлено, що цей процес характеризується такими ключовими характеристиками: модифікацією суб'єктів, ускладненням об'єктів і предметів споживання, істотним перетворенням процесу споживання, зміною структури споживчого попиту і моделі індивідуального споживання, розширенням форми реалізації економічної поведінки споживачів. В умовах транзитивної економіки сфера індивідуального споживання має можливість активно й позитивно впливати на розвиток національного виробництва, формуючи для нього ефективний попит, внутрішні джерела нагромадження, а в певному сенсі – і необхідну (за кількістю та якістю) для його відновлення робочу силу. Проте такі або схожі тенденції ще не стали закономірностями розвитку української економіки.

Проведений у дисертаційній роботі системний аналіз концепцій зарубіжних і вітчизняних учених дослідження моделей індивідуального споживання дозволив автору пояснити основні тенденції досліджуваного феномена. Обґрунтовано, що на сьогодні в Україні переважає модель виживання, яка сформувалася ще на початку процесу трансформації. Зниження рівня життя населення і поглиблення соціально-економічної нерівності стали найбільш помітною рисою ринкових перетворень в Україні, які тривають понад двадцять років. За роки трансформацій погіршився добробут більшості населення України. Для моделі виживання характерні такі ознаки: 1) звуження і недоспоживання життєво необхідних благ; 2) пасивна соціальна адаптація за допомогою зменшення індивідуального споживання; 3) радикальна зміна власного життя (зміна професії, роду занять, місця проживання тощо) для того, щоб не тільки зберегти, але й підвищити рівень споживання, поліпшити якість життя; 4) ескапізм (під час кризи прагнення індивіда відійти від реальної дійсності в світ ілюзій, фантазій; безсилля).

Обґрунтовано, що державне втручання в сферу регулювання індивідуального споживання має полягати у забезпеченні процесу гармонізації суспільних відносин, коригуванні дій ринкового механізму, пом'якшенні негативних наслідків, що досягається за допомогою системи взаємопов'язаних методів і економічних важелів. Виокремлено структурні складові діяльності держави, інструменти формування,

розвитку та регулювання сфери індивідуального споживання: 1) соціально-економічна політика і соціальна сфера формування соціально відповідального споживача; 2) пріоритетні національні проекти в соціальній сфері як необхідний напрям підвищення рівня та якості життя населення; 3) державна підтримка формування представницького середнього класу і підвищення його ролі у соціальній структурі суспільства; 4) захист прав споживачів і провадження відповідної споживчої політики.

Автором доведено, що за сучасних умов важливим аспектом соціальної політики є розвиток і реалізація індивідуальної соціальної відповідальності, соціальної відповідальності родини та кожного члена суспільства за власний статус і добробут. Основним функціональним призначенням системи соціальної відповідальності споживача має стати продукування вчинків і поведінки згідно із соціально значущими цінностями, нормами, які відповідають інтересам, ідеалам, завданням суспільства і потребам саморозвитку особистості.

В основі системи засобів державного впливу на індивідуальне споживання визначальними обґрунтовано два рівні його оптимізації – мікро- і макрорівні, кожен із яких розмежовано за метою, об'єктом, інструментами, напрямками, результатом впливу. В аспекті макрооптимізації метою державного впливу визначено досягнення гідного рівня життя населення. Запропоновано політико-економічні інструменти впливу держави, до яких віднесено політику у таких сферах: формування, розподілу і перерозподілу доходів; оподаткування; зайнятості населення; підтримки і розвитку соціально значущих благ; ціноутворення; економіки домогосподарства. Аргументовано доцільність реалізації ефективної соціальної політики держави, вироблення і впровадження механізмів культури та етики господарювання, принципів соціальної відповідальності.

Доведено, що мікрооптимізація індивідуального споживання можлива лише за умови економічно стабільного і соціально благополучного суспільства, коли досягнуто досить високі рівні доходів і споживання. Основними інструментами впливу на індивідуальне споживання на рівні мікрооптимізації визначено неекономічні (соціально-психологічні) інструменти, які впливають на поведінку споживачів, їх уподобання, а також на культуру споживання. Пріоритетними обґрунтовано інструменти, які безпосередньо впливають на формування потреб особистості, до яких віднесено раціоналізацію, самореалізацію, самоконтроль, свідому активність, особисту відповідальність. Усе це буде здійснювати вплив на споживчий вибір, формування культури споживання соціально відповідального споживача.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення актуального наукового завдання, що полягає у поглибленому дослідженні змін, тенденцій і особливостей трансформації соціально-економічного змісту індивідуального споживання в економічній системі та в обґрунтуванні стратегічних пріоритетів його регулювання і стимулювання в Україні. Це дозволило

отримати результати теоретичного, методологічного та практичного характеру, які зводяться до таких висновків.

1. Узагальнено та систематизовано існуючі в економічній літературі основні підходи до дослідження індивідуального споживання: діяльнісний (передбачає дослідження індивідуального споживання як процесу соціальної діяльності в єдності її загальних елементів – мети, засобу, результату – за можливого виділення або фіксації одного елементу тріади як провідного при розгляді інших як похідних); структурно-функціональний (виділення і чітке розмежування в індивідуальному споживанні складових елементів (структур), визначення їх місця і ролі (функцій) у цілісній взаємодії); ціннісно-нормативний (розглядає індивідуальне споживання як процес, завдяки якому предметний світ, включений до соціальної діяльності індивідів, набуває для суб'єкта ціннісного значення); інституціональний (нарощування в споживанні структур, котрі особливим чином залучають його до соціально-економічної структури і життя суспільства); сукупнісний (поєднання системного і статистичного аналізу індивідуального споживання); стратифікаційний (виявляє складну багатопланову суб'єктивну структуру споживання, яка постає як взаємодія різних груп споживачів, заснована на системі зовнішньої і внутрішньої регуляції); системний (індивідуальне споживання розглядається як складна система, що є сукупністю відносин суб'єктів життєдіяльності суспільства із забезпечення раціональних можливостей відтворення відповідних об'єктів споживання на основі персоніфікації споживчих інтересів). Найбільш перспективним методом аналізу індивідуального споживання визначено соціально відповідальний підхід, який поєднує ключові атрибути споживача у цілісну форму соціально відповідального суб'єкта відносин індивідуального споживання, що консолідує соціальний та екологічний пріоритети в єдину особистісну мотиваційну систему.

2. Доведено органічну близькість економічної категорії споживання з множиною різних споріднених наукових понять, які в діалектичному поєднанні детермінують єдину логічну систему аналізу відносин індивідуального споживання: «принцип споживання», «споживча сила», «спосіб споживання», «споживча діяльність», «поведінка споживача», «сфера споживання», «зразок і споживча ситуація», «стандарт споживання», «засоби та ресурси споживання». Соціально-економічні характеристики споживання визначено через ключові категорії: «якість і культура споживання», «ідеологія споживання», «ефективність споживання», «еластичність споживання», «витрати споживання», «споживча цінність», «споживацтво і конс'юмеризм», а також «рівень, міра і норми споживання», «структура споживання», «споживчий бюджет» і «споживчий кошик». Перевага такого виокремлення дає можливість більш змістовно характеризувати споживання саме як економічну категорію, оскільки вона як теоретична абстракція є характеристикою, з одного боку, масштабності економічних відносин з приводу відтворення робочої сили, а з іншого – виражає принципову соціально-економічну значущість цих відносин і водночас підводиться під більш широке родове поняття суспільного відтворення.

3. Розкрито сутність і внутрішню природу відносин індивідуального споживання та виявлено їх місце в економічній системі з позицій: 1) надбудови над виробничими відносинами і висхідного етапу суспільної життєдіяльності, коли

люди організовуються для продукування засобів задоволення потреб; 2) оціночної спроможності (здатності) суб'єктів споживання, яка є основною характеристикою встановлення зв'язку між відносинами індивідуального споживання і безпосередньо поведінкою споживача. Обґрунтовано, що теоретико-методологічною моделлю, яка об'єднує в єдину структуру відносини індивідуального споживання, виступає інтегрована взаємодія виробника, домогосподарства, держави та інших суспільних інститутів. Визначено, що формами прояву відносин індивідуального споживання є споживчий попит і споживча поведінка, які реалізуються через моделі індивідуального споживання та їх трансформацію.

4. Суспільство споживання обґрунтовано як закономірний етап розвитку ринкової економіки, коли ринок суттєво діє на людину як споживача і здійснює свої конструктивні й деструктивні впливи на її економічну поведінку. Це проявляється у формі своєрідних соціально-економічних ефектів: виробники мають стимул і часто схильні до квазівдосконалення під час виготовлення нових товарів і послуг для значної частки соціуму; високі споживчі стандарти є стимулом до заробляння коштів; посилення тенденцій до матеріального та духовного гедонізму і прагнень до перегонів за задоволеннями; перетворення престижного споживання на істотну ознаку масової споживчої поведінки різних верств населення; ринково-насильницька детермінація потреб і прискорене споживання під впливом реклами і моди; випереджальне споживання на основі кредитних відносин; зростання ролі психологічного фактора в індивідуальному споживанні; моральні цінності суспільства споживання як результат маніпуляції свідомістю заперечують необхідність різнобічного розвитку людини; забруднення довкілля і, відповідно, погіршення умов індивідуального споживання.

5. Виявлено характерні риси розвитку сфери індивідуального споживання в умовах глобалізації: поступове перетворення місцевих ринків на специфічні філіали світового ринку, на якому кожний місцевий виробник у тій чи іншій мірі вимушений конкурувати з виробниками з інших регіонів і країн. Це приводить до радикальних змін споживчих стандартів, змісту індивідуального споживання; розширення місткості ринків і можливостей доступу споживачів до світового асортименту економічних благ; збільшення обсягів споживчих кредитів як фінансової бази подальшого зростання індивідуального споживання. А з іншого боку, це призводить до формування важливих передумов підтримки суспільно прийнятного життєвого рівня населення відповідних країн; до зростання ролі транснаціональних компаній і банків, які формують глобальну культуру і стандарти індивідуального споживання; до суттєвої уніфікації на глобальному рівні способу життя як характерної закономірності, що протистоїть національній своєрідності та місцевій самобутності; до розмивання чіткої межі між інформацією та рекламою через формування її потужних потоків в усіх засобах масової інформації, а отже, і до «стирання» національної належності продукції; і також до появи негативного впливу надспоживання на майже всі екосистеми світу.

6. Встановлено закономірності складного і багатогранного процесу соціально відповідального споживання: соціальна відповідальність споживача виражається в його активній життєвій позиції (усвідомлення наслідків того, що він купує, зважування альтернатив і прийняття рішень, які вигідні не тільки собі, але й

загальному добробуту); соціально відповідальне споживання – вибір на користь благ, які не тільки задовольняють споживача своїми властивостями, але й задовольняють його смаки й уподобання (наприклад, етичні, релігійні, моральні, культурні тощо); соціально відповідальний споживач активно сприяє підтримці справедливого і сталого розвитку та діє відповідально на індивідуальному та сімейному рівнях, що знаходить опосередкований прояв як на національному, так і глобальному рівнях; модель соціально відповідального споживання включає основні стійкі структурні елементи, що складаються із зеленого (органічного), етичного, сталого, раціонального та обмеженого споживання.

7. У результаті дослідження сучасного стану і напрямів розвитку індивідуального споживання в Україні визначено його ключові тенденції: висока частка доходів, яка йде на індивідуальне споживання, а саме – на продукти харчування; «секондхендизація», поширення неякісних продуктів харчування (коли український ринок заповнюється неякісною та фальсифікованою продукцією); соціальний та економічний доступ до якісних продуктів харчування (незадовільний стан продовольчої безпеки України, спричинений зниженням доходів населення за одночасного зростання цін у результаті інфляційних процесів, а також відсутністю жорсткого контролю за якістю продовольства); значна частка продажу імпортованих споживчих товарів (зростаючий внутрішній попит задовольняється за рахунок імпорту); диференціація моделей споживання в розрізі «багаті – бідні» (поділ вітчизняного споживчого ринку на два сегменти – ринок для багатих і ринок для бідних з відповідними стандартами та рівнями споживання); постійне «розмивання» середнього класу і характерної для нього структури потреб; глобалізація споживання (широка залученість українських споживачів до міжнародного споживчого процесу, що перебуває під контролем ТНК, розвиток сталого споживання); формування нових форм споживання (екологічне споживання, віртуальне споживання, підтримка українського товаровиробника, використання національної тематики в брендингу товарів вітчизняних виробників, бойкот російських товарів і послуг).

8. Аргументовано представлено модифікацію моделей споживання в Україні, а саме – у перебігу ринкової трансформації сформувалася модель виживання, яка притаманна більшості населення країни, і модель елітного споживання – для незначної частки багатіїв; індивідуальне споживання трансформується під впливом глобалізації, що призвело до нав'язування Україні моделі суспільства споживання, однак реалізувати її на повну силу основній масі населення не вдається через обмеженість купівельної спроможності. Разом з тим українські споживачі долучаються до більш якісної моделі індивідуального споживання (модель сталого споживання). Сучасний етап модифікації моделей індивідуального споживання в Україні пов'язаний із розвитком новітніх інформаційних технологій, зокрема Інтернету, та проявами моделі сукупного споживання.

9. Запропоновано забезпечити ефективність державного впливу на індивідуальне споживання через досягнення таких цілей: підвищення рівня і якості життя населення України; створення і забезпечення умов для нормальної життєдіяльності своїх громадян; регулювання структурних змін у сфері індивідуального споживання; забезпечення соціальної стабільності і соціального

прогресу; створення рівних умов для всіх учасників ринку; забезпечення соціальної гармонії і справедливості в сфері індивідуального споживання; створення пільг молодим сім'ям, пенсіонерам тощо; формування ефективного механізму регулювання цін за соціальними пріоритетами на споживчому ринку і відповідно до економічної доцільності; здійснення ефективної і соціально прийнятної реклами, яка не суперечить суспільним нормам і традиціям та не шкодить здоров'ю людей; створення ефективного системи забезпечення і захисту прав споживачів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

У наукових фахових виданнях:

1. Погоріла Л. М. Економічний зміст та сутність відносин споживання / Л. М. Погоріла // Формування ринкової економіки : зб. наук. пр. – К. : КНЕУ, 2006. – Вип. 16. – С. 28-37 (0,4 д.а.).
2. Погоріла Л. М. Зміна типів споживання як фактор соціально-економічного розвитку / Л. М. Погоріла // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2007. – Вип. 227: у 3 т. – Т. III. – С. 884-895 (0,5 д.а.).
3. Погоріла Л. М. Трансформація особистого споживання в умовах сучасної глобалізації: теоретичний аспект / Л. М. Погоріла, В. І. Кириленко // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. – Дніпропетровськ : ДНУ, 2008. – Вип. 240: у 5 т. – Т. I. – С. 269-276 (0,4 д.а., особисто автору належить 0,2 д.а. – вплив процесів економічної глобалізації на модифікацію основних моделей споживання).
4. Погоріла Л. М. Соціально відповідальне споживання: політекономічний аспект / Л. М. Погоріла // Економіка та підприємництво : зб. наук. праць мол. учених та аспірантів. – К. : КНЕУ, 2013. – Вип. 31. – С. 13-21 (0,4 д.а.).
5. Погоріла Л. М. Концепція соціально відповідального споживання в західній літературі / Л. М. Погоріла // Економіка та підприємництво : зб. наук. пр. молодих учених та аспірантів. – К. : КНЕУ, 2014. – Вип. 33. – С. 25-35 (0,4 д.а.).

У зарубіжному науковому виданні та у науковому фаховому виданні України, яке зареєстроване в міжнародних наукометричних базах:

6. Погоріла Л. М. Социальная детерминанта индивидуального потребления в Украине / Л. М. Погоріла, В. И. Кириленко // Вестник социально-педагогического института. – Дербент, 2014. – № 4. – С. 34-37 (0,4 д.а., особисто автору належить 0,2 д.а. – визначення соціальної детермінанти індивідуального споживання).
7. Погоріла Л. М. Ключові фактори і принципи соціально відповідального споживання / Л. М. Погоріла // Бізнес-інформ (Ulrichsweb, RePEc, PИHЦ, Index Copernicus, Directory of Open Access Journals, CiteFactor, Academic Journals Database, Scientific Indexing Services, Advanced Science Index, Open Academic Journals Index, GetInfo, BASE, InfoBase Index, OpenAire і OpenAIREplus, WorldCat, SUNCAT, COPAC, Соціонет, Open Access Library, J-Gate, Академія Google, ResearchBib). – 2015. – № 2. – С. 30-35 (0,4 д.а.).

В інших виданнях:

8. Погоріла Л. М. Вплив глобалізації на процес споживання / Л. М. Погоріла // Теория и практика экономики и предпринимательства: материалы IV Междун. науч.-практ. конф. (10-12 мая 2007 г.). – Симферополь, 2007. – С. 57-58 (0,1 д.а.).
9. Погоріла Л. М. Вплив науково-технічного прогресу на процес споживання / Л. М. Погоріла // Актуальные проблемы научных исследований – 2007: материалы III Междунар. науч.-практ. конф. (15-30 июня 2007 г.). – Днепропетровск : Наука и образование, 2007. – Т. 3. Экономические науки. Право. Политология. – С. 3-5 (0,1 д.а.).
10. Погоріла Л. М. Деякі аспекти еволюції дослідження споживацької поведінки / Л. М. Погоріла // Динамика исследования: материалы за 4-а Междунар науч. практ. конф. (16-31 юли 2008 г.). – София : «Бял ГРАД-БГ» ООД, 2008. – Т. 8. Икономики. – С. 74-77 (0,2 д.а.).
11. Погоріла Л. М. Трансформация моделей индивидуального потребления в Украине / Л. М. Погоріла, В. И. Кириленко // Модернизация экономических систем: опыт и перспективы : сб. материалов 2-й Междунар. науч.-практ. конф. (22-23 мая 2014 г.). – Махачкала, 2014. – С. 78-81 (0,2 д.а., особисто автору належить 0,1 д.а. – визначення тенденцій трансформацій індивідуального споживання).

АНОТАЦІЯ

Погоріла Л.М. Відносини споживання в економічній системі. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.01 – Економічна теорія та історія економічної думки. – ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Київ, 2016.

Дисертація присвячена висвітленню теоретико-методологічних аспектів відносин споживання в економічній системі, концептуальних підходів до індивідуального споживання, обґрунтуванню методологічних основ соціально-економічного аналізу змісту споживання. Досліджується процес становлення моделей індивідуального споживання в сучасній ринковій економіці, здійснено аналіз індивідуального споживання в умовах глобалізаційно-інформаційної трансформації економічної системи. Обґрунтовано цілісну теоретичну модель соціально відповідального споживання.

У дисертаційній роботі досліджуються сучасний стан і напрями розвитку індивідуального споживання в Україні, аналізуються модифікації моделей індивідуального споживання в Україні. Запропоновано підходи до обґрунтування стратегічних пріоритетів регулювання і стимулювання індивідуального споживання в Україні.

Ключові слова: індивідуальне споживання, відносини споживання, соціально відповідальне споживання, економічна система, поведінка споживача, модель індивідуального споживання.

АННОТАЦИЯ

Погорила Л.М. Отношения потребления в экономической системе. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.01 – Экономическая теория и история экономической мысли, ГВУЗ «Киевский национальный экономический университет имени Вадима Гетьмана», Киев, 2016.

Диссертация посвящена исследованию теоретико-методологических аспектов отношений потребления в экономической системе, концептуальных подходов к индивидуальному потреблению, обоснованию методологических основ социально-экономического анализа содержания потребления. Проведено исследование процесса становления моделей индивидуального потребления в современной рыночной экономике, осуществлен анализ индивидуального потребления в условиях глобализационно-информационной трансформации экономической системы. Обосновано целостную теоретическую модель социально ответственного потребления.

В диссертационной работе исследуются современное состояние и направления развития индивидуального потребления в Украине, анализируются изменения моделей индивидуального потребления в Украине. Предложены подходы к обоснованию стратегических приоритетов регулирования и стимулирования индивидуального потребления в Украине.

Ключевые слова: индивидуальное потребление, отношения потребления, социально ответственное потребление, экономическая система, поведение потребителя, модель индивидуального потребления.

ANNOTATION

Pohorila L. M. Relations of consumption in economic system. – Manuscript. – Thesis for the scientific degree of candidate of Economic sciences on specialty 08.01.01 – Economic theory and history of economic thoughts. – SHEE «Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman», Kiev, 2016.

Dissertation is devoted to research of theoretical and methodological aspects of the relations of consumption in economic system.

The thesis contents the analysis of conceptual approaches to individual consumption, which provide the knowledge of socio-economic characteristics and processes as a complex integrity, including various components, understanding specifics of their content and functional purpose, integral nature of interconnections between systems, and coordination, subordination, interaction between elements. It was noted that the most effective way to analyse individual consumption should be considered as interdisciplinary approach to this phenomenon which greatly enhances systemic view of individual consumption as the most important form of social and economic activities.

We study the methodological grounds of social and economic analysing the content of consumption, and clarified definitions of these categories, as well as the characteristics of major structural components of consumption by improving methodological foundations

and specific methods of its analysis in the context of economic system as a whole, that allowed meaningfully differentiate and specify categorical apparatus for individual consumption.

We suppose that the formation of «consumer society» presents a specific stage of development of market economy. The consumerism is dominant model of individual consumption in the modern market economy and is treated as the use of goods and services as a successful symbol of prestige, moving up the «social ladder». We detected the reasons and motives of consumerism, methods of its stimulation, forms, and social aspects. The consumption is globalising, which is understandable as the internationalization of informal institutions (customs, rules of day-to-day behaviour), which results in a certain standardization of relations in individual consumption and psycho-emotional perception of ideal living standards by the population in the world.

We developed a conceptual model of a socially responsible consumer who considers its modern typology in terms of social dimension and has structural features, namely: green (organic) consumption, ethical consumption, sustainable consumption, rational consumption and limited consumption.

The author's analysis of the current trends in individual consumption in Ukraine found trends in different vectors: impact of globalization on Ukrainian consumers and emergence of new forms of consumption; deterioration of quantitative and qualitative parameters of individual consumption for the vast majority of population of Ukraine; increased differentiation trends in individual consumption; significant share imported goods in consumption. This allowed the authors to conclude that the low real income causes the domination of the need for the elementary food, absorbing the bulk of the revenue.

The model of individual consumption is one of the mechanisms and at the same time – the form of realisation of social relations in consumption – or relations of individual consumption. It is proved that at present, today the model of survival, dominating in Ukraine, was formed at the beginning of the social transformation process. Lowering the standard of living of Ukrainians and the deepening social and economic inequalities have become the most prominent feature of market reforms in Ukraine, which are implementing already more than twenty years.

The author provided foundation for approaches in strategic priorities and incentives to private consumption in Ukraine, which provide a combination of existing competitive advantages of domestic economy, implementation of strategy of innovative breakthrough and on this basis, with appropriate systemic support of the state, to ensure progressive changes in the proportions of social reproduction process in favour of consumption, creation of appropriate conditions for fair competition in the consumer markets, elimination of the negative effects of the market in order to maintain consumer purchasing power and stimulate socially responsible consumption.

Keywords: individual consumption, conditions of consumption, socially responsible consumption, the economic system, consumer behavior, the model of individual consumption.